У наступних пунктах ідеться про малий бізнес і солідарне ставлення держави й великого капіталу до нього, про податкову систему, село, власність на землю, інвестиції.

Соціальна політика теж прописана в документі у відповідності до ідей солідаризму. Констатується несправедливість, яка полягає у фактичній нерівності дітей від народження, що обумовлена різним рівнем заможності родин. Далі пропонується, що до завершення навчання для всіх закладів освіти, незалежно від форми власності, мусить бути встановлена єдина вартість послуг по вихованню та освіті дітей. Залежно від рівня заможності родини, ці послуги оплачує або родина, або держава та родина разом, або тільки держава, якщо родина не в змозі, або дитина є сиротою. У розділі наявні пункти, які стосуються молодих сімей, медичного страхування, пенсіонерів, інвалідів, інше.

На базі проаналізованого маніфесту написано передвиборчу програму «Український прорив», яка лягла в основу прогрими дій уряду. Слід зазначити, що ідеями солідаризму в тій чи іншій мірі пройнялися тисячі партійних активістів блоку, перед якими лідер представляла програму і переконувала в «оригінальності» і «корисності» ідей солідаризму в українському контексті. Тож можна констатувати, що ідеологія солідаризму в Україні поширена, і навіть, частково реалізовується.

Сьогодні, коли на перший план виходить ідея збереження й зміцнення української державності: внутрішнього реформування, становлення громадянського суспільства, протидія національним загрозам, словом, усього того, що ми називаємо процесом державотворення, актуальною для вивчення є ідеологія солідаризму. Його ідеї, з одного боку, загальнолюдські й універсальні, з іншого, вони, як ніякі інші, притаманні українській культурі. Бо ж, як пише Олександр Шморгун: «Український солідаризм є концентрованим вираженням української національної ідеї на сучасному етапі розвитку людської цивілізації»[13].

Ідеї солідаризму популярні в країнах Західної Європи, оскільки вони є компромісом між лібералізмом і соціалізмом. Суспільну солідарність, яка виникає внаслідок реалізації ідеології солідаризму, можна розглядати як технологію спрямування соціуму до мети. Мета може визначатись по різному. Для когось – це світове панування, для когось – відродження країни з руїн, а для когось – подолання суспільного розколу й бідності. Прикладів позитивного ефекту від реалізації положень солідаризму цілком достатньо. Сьогодні основні принципи цієї теорії активно застосовують такі країни, як ФРН, Італія, Австрія і Японія, скандинавські країни.

Різноманітні концепції солідарності в українській філософській думці розроблялись Т Шевченком, П. Кулішем, В. Винниченком, В. Липинським, С. Сціборським. Український солідаризм міститься в річищі загальноєвропейських духовних засад і пов'язаний із пошуком не тільки національного, але й соціального ідеалу.

Під владою інших держав поняття національної солідарності викорінювалось зі свідомості українців. Усвідомлення єдності поколінь, духовної й культурної спорідненості, розуміння спільності інтересів і спільна праця на реалізацію загальної мети, – це саме те, чого так не вистачає українцям, щоб стати рівноправним членом великої сім'ї успішних Європейських націй.

[1]Офіційний сайт політичної партії «Народний Рух України» / Ідеологічні засади // http://nru.org.ua/about/program/?id=11. [2]Там само. [3]Офіційний сайт СПУ / Соціалістичний вибір // http://www.spu.in.ua/about/programa. [4]Офіційний сайт Народної патрії України / Програма // http://narodna.org.ua/ua/about/programa/. Там само. [6]Офіційний сайт Трудової партії України / Хто ми // http://www.tpu.org.ua/ua/who/repres. [7]Офіційний сайт Християнсько-демократичної партії України / Маніфест // http://hds.org.ua/manifest.php?lang=ua; Там само. Офіційний сайт партії «Вперед Україно!» / Про партію // http://vpered.org.ua/exp.php?type=1&ni=5. [10]Офіційний сайт передвиборчого блоку «Народна Самооборона» http://www.nso.org.ua/ua/about. [11]Офіційний сайт Блоку Юлії Тимошенко / Програмні засади партії // http://www.byut.com.ua/ua/aboutus/program.php. [12]Офіційний сайт Блоку Юлії Тимошенко / Маніфест // http://www.byut.com.ua/ua/aboutus/manifest.php. [13]Шморгун О. Інтелектуальні корені українського солідаризму // Перехід-IV. – 2002. – Вип. 9. – С. 33.

Володимир Скляр

Вплив етнічних процесів радянської доби на етномовну самоідентифікацію українців у сучасній Україні

Етнічні процеси в сучасній Україні істотно відрізняються від радянських часів. Здобуття Україною незалежності формально призвело до зміни статусних позицій українців та української мови, хоча інерційний вплив доби бездержавності продовжує відбиватися на мовному середовищі українців. Про це свідчить аналіз статистичних матеріалів перепису населення України 2001 року, зокрема збереження високого рівня мовної асиміляції (зросійщення) українців, особливо у східних та південних областях (табл. 1, 2).

За визначенням американського дослідника Р. Скемергона домінантне становище в суспільстві може займати як більшість, так і меншість. В умовах бездержавності домінантною може бути «група меншості», більшість займає підпорядковане становище, тобто є «масовим етносом»[1]. До здобуття Україною незалежності українці залишалися «масовим етносом» чи «підпорядкованою більшістю», а росіяни мали статус домінантної меншини. Безпосереднім наслідком такого становища було те, що росіяни в Україні за радянських часів не зазнавали мовної асиміляції, і навпаки, українці асимілювалися за мовою, хоча й складали абсолютну більшість серед населення усіх областей, окрім Криму. У мовному середовищі інших етносів переважали процеси зросійщення, а не українізації.

Розпад СРСР та здобуття Україною незалежності сприймався по-різному. З одного боку, для українців та представників етнічних меншин, які пов'язували своє майбутнє з Україною, ці зміни оцінювалися як відновлення історичної справедливості. Для значної частини росіян, а також зросійщених за свідомістю українців та представників інших етносів, які не ідентифікували себе з Україною, ці зміни не були такими однозначними. Після розпаду СРСР у нових державах росіяни зіткнулися з раніше невідомою для них проблемою – необхідністю адаптації до чужого мовно-культурного простору.

За радянських часів за оцінкою російських етносоціологів Ю. Арутюняна та Л. Дробижевої, «росіяни, де б вони не жили, більше відчували, що вони живуть «в своєму Союзі», а не республіці». Тому і «адаптація більшості росіян

Таблиця 1
Рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців у 2001 році (у %)

	українців	міських українців	сільських українців	українців обласних центрів, Києва, Сімферополя та Севастополя
Україна	14,77	21,85	2,70	25,93
Захід	0,42	0,84	0,04	1,52
Центр	4,47	6,88	0,75	10,97
Південь	24,16	30,93	8,11	43,94
Схід	45,79	53,24	11,70	61,03

Таблиця 2
Частка російськомовних серед українців за рівнем освіти у віці 18 років і старших у 2001 році (у %)

	повна вища	базова вища	неповна вища	повна загальна середня	базова загальна середня	початкова загальна	не мали початкової освіти	неписьменні
Україна	22,30	21,70	18,19	14,45	10,71	6,45	4,45	3,95
Захід	1,36	0,99	0,61	0,37	0,30	0,07	0,05	0,05
Центр	10,25	9,86	5,39	4,13	2,33	1,31	1,18	0,98
Південь	36,16	35,37	27,53	23,55	16,24	10,30	7,30	7,56
Схід	54,65	52,30	50,73	45,73	34,71	25,89	21,11	24,00

до інших етнічних середовищ національних республік була досить «неглибокою» і тому нестійкою»[2]. Розпад СРСР об'єктивно сприяв перетворенню росіян на етнічну меншину і втрату ними домінантного статусу. Внаслідок цього, росіяни у нових державах переживають *кризу етнічної ідентичності*. За слушною думкою українського етносоціолога В. Арбєніної «найбільш розповсюдженою травматичною проблемою для більшості представників російської діаспори в країнах нового зарубіжжя стала втрата звичної для них «першої ролі» в багатонаціональній державі. Характерно це і для значної частини росіян – громадян України»[3].

Абсолютна більшість росіян в Україні є мігрантами радянської доби та їхніми нащадками у першому поколінні. Так, за переписом 2001 року 40,45 % чисельності росіян (3 371,1 тис. осіб), які мешкали в Україні, народилися за її межами[4]. У 19-ти із 24 областей України серед росіян переважали мігранти. До 1991 року росіяни не відчували себе етнічною меншиною, і в дійсності вони стали нею лише після здобуття незалежності України. З цих міркувань, росіяни в Україні фактично є меншиною в першому поколінні, насамперед з точки зору самоусвідомлення ними свого реального статусу.

Для українців здобуття незалежності України означало початок *подолання кризи етнічної ідентичності*, в умовах якої вони перебували в добу бездержавності. За радянських часів на своїй історичній Батьківщині українці мали статус масового етносу (підпорядкованої більшості), яка зазнавала мовної та етнічної асиміляції. Незалежність України відкрила для українців можливість перетворення з підпорядкованої на домінатну більшість.

У нових умовах криза етнічної ідентичності охопила насамперед марґіналізовані групи українців, які мають мішану, подвійну ідентичність. З одного боку, вони визнають власне українське етнічне походження, але з іншого боку за мовою та самосвідомістю належать скоріше до росіян. «Роздвоєння ідентичності марґіналізованих груп «гармонізується» в ієрархії «українська етнічна самоідентифікація усвідомлюється як складова домінантної російської, причому складова меншовартісна, підпорядкована «вищій» статусом російській»[5]. Подолати стереотипи радянської доби, які за життя декількох поколінь перетворилося на стійку «традицію», досить складно. «Дорослій людині доволі важко змінити звички і стереотипи, в тому числі і мовні. А російські мовні стереотипи досить сильні в будь-якій професійній сфері»[6].

Роздвоєність етнічної ідентичності створює суперечність у становищі цієї групи українців: вони не можуть повністю самоідентифікуватися ні з українцями, ні з росіянами. За радянських часів, в умовах домінування росіян зросійщені українці не відчували кризи ідентичності. Намагання належати не до підпорядкованої більшості, а до домінантної меншості призводило до того, «потребою ідентичності жертвували свідомо. Можливе відчуття етнічної та мовної неповноцінності компенсувалося відчуттям престижності російської мови. Оволодіння «чужою» престижною мовою підвищувало соціальний статус людини і не здавалося нещастям ні для неї особисто, ні для її оточення»[7]. Серед марґіналізових українців значне розповсюдження набув суржик, як ненормативне змішування української та російської мов. Що означало часткову втрату рідної української мови, неповне володіння нею, і одночасне неповне засвоєння російської мови.

На відміну від Балтії, де зміни етнічного складу та мовної структури населення відбувалися в результаті масового заселення цих країн росіянами та представниками зросійщених за мовою представників інших етносів, в Україні за радянських часів найбільш ефективним засобом стало *поєднання міграцій з асиміляційними процесами в середовищі українців*, що особливо активно відбувалося в містах. Російськомовний характер урбаністичного середовища в Україні, який сформувався за часів Російської імперії не міг змінитися за короткий час доби «українізації» 20-х рр. XX ст. Урбанізація радянських часів сприяла збереженню домінування в мовному середовищі російської мови, незважаючи на те, що за чисельністю українці переважали росіян серед міського населення. Масова урбанізація (гіперурбанізація) в Україні, яка розгорнулася на-

прикінці 50-х рр. XX ст., супроводжувалася витісненням української мови не лише з вищої школи, а навіть із шкільництва. Домінування російськомовного середовища стало беззаперечним у містах, насамперед великих та середніх, спочатку на сході та півдні України, а з 70-х рр. і в центральних, і навіть у найбільших містах західних областях.

На відміну від інших країн Східної Європи, де вирішальна стадія урбанізації відбувалася в умовах існування власних національних держав, в Україні вона відбулася в радянські часи, в умовах тотального домінування російськомовного середовища. Масове переселення селян до міст, які займали нижчі щаблі суспільної піраміди, не могло привести до заміни російськомовного урбаністичного середовища на україномовне, незважаючи на кількісну перевагу українців, а навпаки сприяло прискоренню процесів їхньої мовної, а потім і етнічної асиміляції. «Глибинна деформованість ситуації, яка не могла позначитися на психічному складі українців, полягала в тому, що змушувала переходити на іншу мову спілкування не приїжджих росіян (це було б цілком природно на території України), а потребувала пристосованої до новоприбульців зміни мовної поведінки для місцевих мешканців»[8].

Урбаністичне середовище було і залишається осердям економічного розвитку, комунікацій, освіти, науки, культури, забезпечує вищі стандарти життя. «Урбанізація забезпечила не лише демографічну, «кількісну» перевагу над українофонами, а й перевагу «якісну». Міський світ, як правило, має вищий соціальний статус від світу сільського чи містечкового… Драматичний розрив між якістю міського та сільського життя фатально поглиблювався в СРСР системою колгоспного покріпачення, тобто фактично «геттоїзацією» україномовного населення в рамках своєрідної «внутрішньої колонії», такого собі «третього світу», одна з функцій якого забезпечувати урбанізований «перший світ» (у випадку України – світ російськомовний) дешевою робочою силою на всілякі непрестижні, з погляду міського населення, роботи»[9]. Особливо разючі відмінності в соціальному статусі україномовних та росій- ськомовних в урбаністичному середовищі за радянських часів спостерігалися в обласних центрах, за винятком східних та південних міст, де ці розбіжності були менш наочними, тому що значну частину соціально нижчих щаблів поряд з українцями внаслідок масової міграції займали росіяни та представники інших етносів – вихідців із союзних та автономних республік.

В етнічнооднорідному середовищі етнічна, а, відповідно, і мовна соціалізація відбувається якби автоматично. Агенти соціалізації не мають етнічних та мовних відмінностей. Суперечності в етнічній та мовній соціалізації відсутні в етнічнозмішаному середовищі для етнічної більшості, а також і для домінантної меншини. Ці суперечності характерні насамперед для етнічних меншин, розселених дисперсно, а також для підпорядкованої більшості.

Агенти соціалізації мають істотні етнічні та мовні розбіжності, різниться також і їхня суспільна вага. Родина, як первинна ланка мовної та етнічної соціалізації, втрачає свою визначальну роль, якщо інші агенти соціалізації належать до іншого етнічного та мовного середовища. У цих умовах спостерігається мовна та етнічна марґіналізація, криза етнічної ідентичності. Перевага віддається більш соціально значущим чинникам, зокрема можливості отримати вищий кваліфікаційно-освітній рівень для кар'єрного росту, який можливий лише за умови зміни мовної, а в перспективі і етнічної самоідентифікації. Внаслідок цього, українці за радянських часів, як і раніше в Російській імперії за визначенням А. Каппелера «у випадку підйому по соціальній драбині підлягали асиміляції»[10].

Тому характерною ознакою радянської доби став масовий перехід від української – родинної мови до російської – домінантної мови урбаністичного середовища. За слушною думкою Р. Кіся «мовленнєва поведінка людини визначається панівною матрицею соціогрупової динаміки, вона є продуктом колективного програмування свідомості. Тому не так мігрант-марґінал обирає собі мову, а вона підпорядковує собі його»[11]. Фактично за доби бездержавності з точки зору мовної та етнічної соціалізації, українці, насамперед у містах, опинилася у становищі діаспори, яка зазнавала асиміляції.

Урбанізація в добу бездержавності прискорила процеси мовної та етнічної асиміляції українців. «За умов, коли головних носіїв національної самосвідомості україномовних інтелігентів піддавали репресіям або й фізичному винищуванню, а їхні ідеї всіляко оббріхувалися й дискредитувалися, учорашні селяни, урбанізуючись, тобто стаючи в містах студентами, робітниками або службовцями вибирали відкритіший і безпечніший шлях «акультрації» у панівну, тобто російську мову й культуру»[12]. Розмивання етнічної ідентичності українців призвело до зниження їхньої *мовної стійкості* як важливого елементу етнічного самозбереження. Результатом зниження мовної стійкості стало порушення стабільності мовного середовища (*мовної стабільності*), тобто розгортанню процесів мовної асиміляції.

Вперше в українській науці запровадив поняття мовної стійкості та мовної стабільності мовознавець О. Ткаченко. За його визначенням «втративши мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Втративши мовну стабільність і не маючи або не виробивши мовної стійкості, народ може втратити найстабільнішу і найвпливовішу, найпоширенішу в світі мову»[13].

Мовна асиміляція (зросійщення) українців у містах України завершалася за життя трьох поколінь. *Перше покоління* мігрантів до міст були вихідцями із села. Рідною мовою для них залишалася українська, бо первинна мовна соціалізація проходила в межах українськомовного середовища. Другою мовою ставала російська, яка домінувала у великих містах не лише на півдні та сході, але й в центральних областях. При цьому, українська мова використовувалася переважно у родині, у спілкування з батьками у селі, але на роботі, в громадському життя домінувала російська. Поступово російська мова витісняла українську мову навіть зі спілкування у родині.

Вихідці із села мали досить невисокий освітньо-кваліфікаційний рівень, і тому займали у містах переважно нижчі щаблі соціальної піраміди. Соціальна марґіналізація сприяла також і мовній марґіналізації, внаслідок якої набував розповсюдження суржик. Тобто, вже перше покоління українців у містах ставало двомовним, але для них рідною могла залишатися і українська мова. Частина українців була одномовною, насамперед ті, які перебували внизу суспільної піраміди, і для яких знання російської мови конче необхідним не ставало. Рівень зросійщення першого покоління залежав в значній мірі від рівня освіти. Чим вищим був рівень освіти, тим вищим був рівень мовної асиміляції, за винятком гуманітарної інтелігенції, насамперед творчої. Перше покоління міських українців ще могло вільно спілкуватися українською мовою зі своїми бать-

ками у селі, але в спілкуванні зі своїми дітьми вже використовувалася російська мова.

Друге покоління міських українців ставало вже повністю двомовним. Рідною мовою ставала російська. Українська мова перетворювалася на другу, яка використовувалася переважно в спілкуванні з дідусем та бабусею в селі. Рівень освіти другого покоління міських українців був вищим, ніж першого, тому російська мова другого покоління мала менший вплив українсько-російського суржику. Прискоренню процесів мовної та етнічної асиміляції сприяло розповсюдження міжетнічних (екзогамних) шлюбів.

Третє покоління міських українців ставало лише одномовним (російськомовним). У них фактично була відсутня практика україномовного спілкування. Враховуючи домінування російськомовного середовища, для них не існувало жодної потреби у знанні української мови. Для третього покоління міських українців українська ідентичність мала *залишковий* чи *символічний характер*, визнавалося лише етнічне походження. На початку XXI ст. більшість українців у містах належало до другого та третього поколінь.

Українська мова була за радянських часів та залишилася і за часів незалежності мовою *неповного поширення* в усіх вимірах: поселенському, територіальному, соціальному, віковому, і як наслідок цього, і в етнічному (в межах українців) та позаетнічному (мова міжетнічних взаємин). У *поселенському* вимірі неповнота її використання виявляється у зросійщенні урбаністичного мовного середовища українців (21,85 %), насамперед великих міст, при збереженні повноти функцій в сільській місцевості, де рівень мовної асиміляції становив лише 2,70 %. При чому, найбільш зросійщеними за мовою були українці, які мешкали в обласних центрах (25,93 %). Регіональна специфіка поширеності української мови свідчить про неповне її *територіальне* використання на півдні та сході, а також у великих містах центральних областей при збереженні україномовного середовища у західних областях та в сільській місцевості в інших областях, окрім Криму і частково Донбасу (див. табл. 1).

Обмеження функціонування української мови в *соціальному* вимірі полягає насамперед у нерівномірному розподілі україномовних за рівнем освіти: *чим вищим був рівень освіти, тим більшим був рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців*. Внаслідок чого, найбільше асимільованими за мовою були українці, які мали повну вищу освіту (22,30 %), а найменше асимільованими особи які мали початкову освіту (6,45 %) у віці старші 18 років (див. табл. 2). Спостерігалися також і відмінності у рівні її використання в залежності від *вікового* виміру: за радянських часів, *чим молодшим був вік українців, тим вищим був рівень мовної асиміляції (зросійщення)*. У сучасній Україні рівень мовної асиміляції дітей та молоді є нижчим, ніж середнього покоління, але вищим, ніж старшого. У Криму та Донбасі збереглися тенденції радянських часів.

За радянських часів спостерігалося поступове, але невпинне звуження поселенського, територіального, соціального, вікового вживання української мови в Україні в *етнічному* та *позаетнічному* вимірах. Як правило, статус мови міжетнічних взаємин посідає мова домінантної більшості. Але в умовах бездержавності домінантне становище займає меншина, а її мова стає мовою повного поширення в позаетнічному вимірі, тобто перетворюється не лише в мову міжетнічної комунікації, але й витісняє мову підпорядкованої більшості навіть у її власному етнічному середовищі. При цьому, домінантна меншість не зазнає мовної асиміляції. За радянських часів всі представники етнічних меншин, як і значна частина українців, насамперед мешканців міст були інтегровані не в український, а в російський мовний простір. Таким чином, як рецидив радянської доби, функцію мови міжетнічних взаємин в Україні фактично виконує не українська, а російська мова. На відміну від української, російська мова в Україні, за незначними винятками, як і за радянських часів залишається *мовою повного поширення* не лише в етнічному, але й позаетнічному вимірах.

Відсутність дієвих механізмів для набуття українською мовою реального статусу державної, а також контролю за дотриманням мовного законодавства, призвело до збереження мовного середовища радянської доби, насамперед у містах. Визначальною ознакою цієї доби став занепад української мови як функціональної мови не лише урбаністичного середовища в цілому, але й серед самих українців. Російськомовна атмосфера міст, яка формувалася протягом останніх десятиліть, зберігає досить значний інерційний вплив, тому і за часів незалежності продовжує чинити надзвичайно сильний спротив впровадженню української мови не лише як мови міжетнічного спілкування, але насамперед як єдиної функціональної мови в середовищі самих українців.

Тому масштаби реального використання української мови в урбаністичному середовищі сучасної України залишаються далеко меншими, ніж питома вага україномовних серед усього населення за даними перепису 2001 року. Фактично продовжують існувати істотні відмінності між бажанням використовувати українську мову і реальними можливостями реалізації. Продовжують діяти мовні стереотипи радянської доби, коли в містах українська мова має більше поширення у домашньому вжитку, ніж в громадському життя та на роботі, де її заступає російська мова. Без подолання наслідків асиміляції мовного середовища українців не можливе реальне набуття українською мовою статусу державної.

Нігілістичне ставлення українців до власної мови, культури, традицій не було природним, а стало результатом довготривалої політики російщення України, яку свідомо і цілеспрямовано проводив радянський тоталітарний режим. Виник стійкий стереотип сприйняття російської мови і культури як своєї, рідної не лише для росіян, що було б цілком природно, але й для українців. Сформований за життя декількох поколінь українців в умовах бездержавності цей стереотип сприйняття накинутого чужого за своє рідне виявився досить живучим і за часів незалежності України. Тому, цілком слушною є думка Л. Масенко про те, «щоб розлучитися з Росією, мало відокремитися від неї державним кордоном. Не менш важливо відділити українську культуру від російської в свідомості русифікованого населення»[14].

Нав'язування українцям визнання рідною не власної національної мови, а й чужої російської, призвело до формування роздвоєної етнічної ідентичності. «Розмивання поняття «рідна мова» через пропаганду двох рідних мов сформували специфічну ментальність совєтизованого українця, в якій російське не усвідомлювалося як інше, відокремлене від свого українського»[15]. Внаслідок цього відбувалося руйнування меж між українською та російською ідентичностями, але це стосувалося винятково лише українців. Росіяни залишалися росіянами, а українці поступово перетворювалися на росіян і не лише за мовою, але й національною самосвідомістю.

За радянських часів закріпилося неприродне, викривлене бачення російської мови як рідної і як «норми» етнічної ідентичності для українців, насамперед в урбаністичному середовищі. Навпаки, скоріше відхиленням від цієї «норми» було збереження української мови як рідної. І причина тут не в тому, що російська мова має якісь якісні переваги над українською у мовному середовищі українців. Для кожного етносу, який усвідомлює свою самодостатність, чужа мова не може заступити рідну у внутрішньоетнічній комунікації, незважаючи на відмінності у кількості носіїв тієї чи іншої мови. «Певні народи усвідомлюють свою культуру як «меншу»: жоден естонець чи словак, вочевидь, не вважає свою культуру «більшою» за французьку чи російську; проте таке визнання власної меншості має радше кількісний, ніж якісний характер; воно не є (як правило) ні для естонця, ні для словенця підставою відмовлятися від своєї «меншої» культури на користь чужої «більшої». Кожна культура (як і мова) по-своєму досконала й має щось таке, чого не має інша, хоча би й найбільша та найпотужніша»[16]. Визнання самодостатньої цінності рідної мови притаманне для кожного етносу за умови збереження ним власної національної самосвідомості. «Культурне поневолення починається тоді, коли певний народ усвідомлює свою «меншу» культуру як «менш вартісну», «другосортну», «безперспективну»[17]. Лише за цих умов і відбувається заміна рідної мови чужою.

Тому, як рецидив радянської доби, значна частина зросійщених за мовою українців залишається байдужою до рідної мови, що об'єктивно гальмує процеси консолідації української нації. За визначенням Дж. Мейса «доки українська мова залишатиметься другорядною в очах самих українців, ця нація ніколи не буде єдиною»[18]. Крім того, якщо серед самих українців зберігатиметься нігілістичне ставлення до української мови, не варто чекати поваги до неї з боку етнічних меншин.

Інерція впливу радянської доби особливо відчутна не лише у мовному середовищі українців, але й у мовній структурі всього населення. Відмінності у структурі населення України (україномовне та російськомовне) проявляються в трьох вимірах: *територіальному (регіональному), поселенському, соціальному*. Найбільш відомими є територіальні відмінності між україномовними західними та центральними областями з одного боку та російськомовними – східними та південними, з іншого.

Розбіжності в поселенському середовищі проявляються між українськими за етнічним складом та мовою селами та невеликими містами з одного боку, і змішаними за етнічним складом (переважно українсько-російським, з домішкою представників інших етносів) російськомовними великими містами з іншого боку. Ці відмінності характерні не лише для східних та південних областей, але й для центральних, і свідчать про розірваність українського мовного середовища. Мовний бар'єр між україномовним селом і російськомовним містом, який утворився в Україні ще за часів Російської імперії, зберігається і донині, що особливо відчутно ще на сході та півдні.

В урбаністичному середовищі України, за винятком західних областей та невеликих міст в інших областях, за радянських часів рівень *стабільності* українського мовного середовища зазнав істотної руйнації. Порушення мовної стабільності українців означало руйнацію цілісності українського мовно-культурного середовища, не лише в територіальному, але й соціальному вимірах. Ці порушення стали безпосереднім наслідком порушення *мовної стійкості* українців. Відомий український мовознавець О. Ткаченко в ієрархію чинників, що формують мовну стійкість етносу і його здатність протистояти мовно-культурній асиміляції з боку іншої держави, на перше місце ставить збереження національної традиції (історичної пам'яті) на базі якої і формується колективне почуття національної свідомості та солідарності, що в свою чергу сприяє розвиткові національної культури (духовної та матеріальної)[19]. Зменшення рівня мовної стійкості пов'язане зі зниженням рівня їхньої *національної самосвідомості*, марґіналізації українців як результату політики російщення. За слушною думкою Л. Масенко «нинішня двомовна ситуація України сформувалася як перехідний етап у незавершеному асиміляційному процесі перетворення україномовної спільноти на російську, здійснювану з метою розчинення української нації в російській»[20].

Глибинні деформації в етномовній структурі населення України мають соціально-етнічне забарвлення. Сутність цих суперечностей полягає насамперед у тому, що росіяни разом зі зросійщеними за мовою українцями та представниками інших етносів залишаючись у меншості серед загальної чисельності населення, складають більшість на верхніх щаблях суспільної піраміди, в тому числі і серед осіб з вищою освітою, за винятком західних областей. Україномовні становлять лише частину творчої, освітянської та наукової інтелігенції, але складають меншість серед українського політикуму та в адміністративному апараті, і майже зовсім не представлені серед фінансово-промислових груп. Соціальний статус та ресурсний потенціал україномовних та російськомовних в незалежній Україні істотно відрізняється, і не на користь перших.

Збереження домінування російськомовних на верхніх щаблях суспільної піраміди у містах зумовлює продовження російщення урбаністичного середовища південних та східних областей. Перевага за чисельністю російськомовного населення у великих містах, передусім в обласних центрах урбанізованих областей забезпечує їм домінування в цілому в південно-східній Україні, що є безпосереднім наслідком доби бездержавності.

Незважаючи на те, що абсолютну більшість серед керівництва України складають українці (за різними підрахунками від 60 до 80 %), їм бракує української національної свідомості. А це впливає на збереження радянської ментальності, в тому числі і стереотипів мовленнєвої поведінки. Етнічне походження відіграє другорядну роль. Тому визначальною ознакою пострадянської еліти стала *імітація* нею своєї українськості. За влучним визначенням англійського дослідника Е. Вілсона таке пристосуванство названо як «фарбованим націоналізмом»[21].

Регіональність керівництва проявляється в тому, що 80 % складають вихідці зі східних та південних областей. Для представників цих регіонів найбільш притаманним є радянський тип ментальності. «За відсутності сталих традицій української державності політичній еліті, сформованій із представників східних регіонів, надзвичайно важко перейти з регіонального на загальнодержавний рівень, усвідомити загальнодержавні інтереси»[22]. Небезпеку представляє і те, в ієрархії ідентичностей регіональний рівень протиставляється національному і це «бачення», завдяки засобам масової інформації, цілком свідомо нав'язується всьому загалу.

Нову бізнесову «еліту» України, яка представлена в органах державного управління не лише на регіональному рівні, але й на центральному, досить важко визнати за «нових українців». «Набагато поширенішим і загальновиз-

наним є термін «новый русский», який в принципі, адекватніший культурно-мовним особливостям середовища. Бізнес в Україні, за винятком західних регіонів, був і залишається переважно російськомовним або «суржикомовним», коли йдеться про аграрний сектор»[23]. Не лише за мовою, але й за ментальністю, методами початкового накопичення капіталу та ведення бізнесу, життєвими орієнтаціями, культурними смаками, «новые русские» в Україні нічим не відрізняються від «новых русских» в самій Росії. Вони з легкістю навіть змінюють громадянство, про що свідчить досвід того ж І. Бакая та інших «новоспечених» громадян РФ з числа колишніх «українських» високопосадовців.

Зросійщене за мовою та свідомістю регіональне керівництво південних та східних областей не зацікавлене, а тому й не бажає сприяти змінам радянсько-російської ідентичності загалу цих регіонів на українську. Тому рецидиви радянської доби продовжують домінувати на сході та півдні України. «Відтак немає нічого дивного в тому, що східно- та південноукраїнські регіони обирають до владних структур осіб, вихованих на здеградованих зразках російської культури з відповідним мовленням, менталітетом і поведінковими стереотипами»[24].

Виникло «замкнуте коло»: з одного боку, регіональна влада зацікавлена в збереженні радянсько-російської ідентичності загалу і активно використовує радянські етномовні стереотипи в усіх виборних компаніях (статус російської мови, стосунки з Росією, негативне ставлення до євроатлантичної інтеграції) для здобуття, підтримки і збереження влади, а з іншого боку, деморалізоване соціально-економічними негараздами населення цих регіонів, залишаючись у полоні радянських стереотипів, не усвідомлює необхідності змін ідентичності та підтримує регіональних лідерів, пов'язаних з фінансово-промисловими групами. «Розірвати» це замкнуте коло може лише національна за своєю сутністю еліта, діяльність якої буде спрямована на утвердження української національної ідеї у всіх сферах суспільного життя.

[1]Скемергон Р. Етнічність і меншини // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2000. – С. 456–457. [2]Русские: Этносоциологические очерки. – М., 1992. – С. 446. [3]Арбєніна В. Л. Етносоціологія. – Харків, 2007. – С. 122. [4]Розрахунки за даними: Населення України за місцем народження та громадянства: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О. Г. Осауленка (ред.) – К., 2004. – С. 214. [5]Масенко Л. (У)мовна (У)країна. – К., 2007. – С. 31. [6]Алпатов В. М. 150 языков и политика: 1917–2000. Социолингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства. – М., 2000. – С. 140. [7]Там само. – С. 106. [8]Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К., 2004. – С. 150. [9]Рябчук М. Ю. Асиметричні відносини в гуманітарній сфері (українсько-російський культурологічний контекст) // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. – К., 2005. – С. 126. [10]Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. – Львів, 2005. – С. 245. [11]Кісь Р. Лінгвокультурна маргиналізація у містах України (неофункціональне бачення) // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. – К., 2002. – С. 58. [12]Рябчук М. Ю. Асиметричні відносини в гуманітарній сфері (українсько-російський культурологічний контекст) // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. – К., 2005. – С. 125–126. [13]Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерел // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 18. [14]Масенко Л. (У)мовна (У)країна. – К., 2007. – С. 27. [15]Там само. – С. 26. [16]Рябчук М. Ю. Асиметричні відносини в гуманітарній сфері (українсько-російський культурологічний контекст) // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. – К., 2005. – С. 120. [17]Там само. [18]День і вічність Джеймса Мейса. – К., 2005. – С. 157. [19]Ткаченко О. Українська мова і мовний досвід світу. – К., 2004. – С. 215. [20]Масенко Л. (У)мовна (У)країна. – К., 2007. – С. 11. [21]Вілсон Е. Українці: несподівана нація. – К., 2004. – С. 358. [22]Перепелиця Г. М. Вплив внутрішніх чинників на формування асиметричних відносин // Асиметрія міжнародних відносин / Під. ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. – К., 2005. – С. 56. [23]Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. – К., 2007. – С. 187. [24]Масенко Л. (У)мовна (У)країна. – К., 2007. – С. 57.

Ганна Скрипаль

Феномен мислителів Київського кола

Будь-яка національна філософія, й українська зокрема, взагалі, будь-яке духовне явище, не існує окремо, його неможливо розглядати без урахування взаємовпливів з іншими системами. Щоб зрозуміти українську філософію, необхідно розглянути, як вона розвивалася поруч з європейською традицією та з російською філософією. Беззаперечним фактом є існування останньої у межах спільного інтелектуального простору з українською філософією. Тому для російських та українських дослідників є актуальною проблема розмежування цих двох культурних феноменів. Немає одного прийнятного для всіх критерію, за яким певну постать можна вважати приналежною до тієї чи іншої філософської традиції. Якщо брати за основу один з них, наприклад, територіальні межі, мовну ознаку, походження філософа, або його менталітет, – жоден не буде безумовним, його абсолютизування призведе до спотворення історичної правди. Саме це відбувалось у радянській науці, якою зазначене питання вирішувалося просто. Якщо українські території входили до складу Російської імперії, то й надбання вважаються російськими. Донедавна радянська традиція Г. Сковороду, Т. Прокоповича, П. Юркевича, М. Гоголя визначала виключно як російських філософів. Однією з ознак, що надавала підстави відносити їх до російської культури, є те, що на українських землях довгий час насаджувалася російська мова та пригнічувалася українська. Багато українських мислителів були російськомовними, хоча риси, які були притаманні їх філософії містили у собі ознаки української культури. Останні дослідження довели «українськість» зазначених мислителів. Проте, до нашого часу існують багато інших міфів, наприклад, про «колиску» трьох братніх народів: російського, українського, білоруського, про спадкоємство Росією Київської Русі. Хоча такі твердження суперечать історичним подіям, але спростування цих міфів не є метою даної статті.

Академічна філософія України XIX – поч. XX ст. радянською наукою розглядалась як частина російської філософії. Університети, зокрема, Університет Св. Володимира (заснований як російський навчальний заклад з метою «поширювати російську освіту та російську національність на спольщених землях»), є носіями «російського духу». Принаймні, їх саме для цього і було створено, тому ті, хто до них належить, так само є російськими науковцями, або філософами.

Навчаючись у Київському університеті св. Володимира, попри декларування його носієм «російського духу», Д. Чижевський, В. Зеньковський, М. Бердяєв, Л. Шестов, Г. Шпет, зазнали україноментальних впливів. Наприклад, М. Бердяєв писав: «Наша сім'я, хоча й московського походження, належала до аристократії Південно-Західного